

Н А С Т А В А

Тодор ТРАЈАНОВСКИ

НА МАРГИНИТЕ НА ОХРИДСКОТО ОСНОВНО ШКОЛСТВО ШКОЛСКИТЕ ПРИЛИКИ ВО ОХРИД И ОХРИДСКО (1943—1945)

На слободна Дебарца, во септември 1943 година, во селото Црвена Вода Главниот штаб на Народноослободителната војска и партизанските одреди на Југославија за Македонија, одлучи да се отворат училишта на македонски јазик.¹⁾

По некоја коинциденција, овој мошне значаен акт од новата историја на македонското школство е донесен во непосредна близина на древниот Охрид, до градот на Климента и Наума, градот на првата словенска писменост и првиот словенски универзитет; за да оствари зад сите словенски народи, со дадениот акт, право кое како на народ и му припаѓа.

Во таа слободарска Дебарца Охридска, со донесениот акт на револуционерната власт, како да најдоа верификација тие вековни стремежи на еден поробен и обесправен народ. Тоа беше време кога македонскиот народ заедно со другите југословенски народи, вклучувајќи се во Револуцијата, водеше нерамноправна борба со фашистичките окупатори и домашните предавници за остварување на своите вековни идеали.

Првото училиште на македонски јазик во Македонија проработи во слободна Дебарца

Во услови на постојаниот растеж на нашата Народноослободителна борба, Револуцијата сè повеќе се развиваше и во длабочина, бидејќи народноослободителното движење преку своите органи на власта — народноослободителните одбори, почнаа да реализираат такви револуционерни задачи и да решаваат такви проблеми, кои во тоа време изгледаа дека се апсолутно

¹⁾ К. Ангеловски, „Првите македонски училишта во 1943 година“, сп. „Просветно дело“ — Скопје, 1973, број 5—6, с. 379.

нерешливи. Меѓу нив, секако е и прашањето на отворање училишта на македонски јазик. Таква смелост да се определи за решавање на проблеми, кои дури и во мирнодопски услови тешко се решаваат, може да биде својствено само на едно длабоко и хумано револуционерно движење и на една сеопфатна социјалистичка револуција.

Во прикажани услови и односи, на слободната територија во октомври 1943 година, во селата започнаа со работа првите училишта на македонски јазик.²⁾

Првите училишта на македонски јазик биле организирани и работеа во Издеглавје, Слатино, Оздолени, Ботун, Ново Село, Горно и Долно Средоречје со Гркополе³⁾, според некои училишта проработија и во селата: Белчишта, Велмеј, Лешани, Злести и некои други.⁴⁾

Прифатеното мислење дека првото училиште на македонски јазик на слободната територија е отворено во Подвис — Кичевско, кон крајот на септември и октомври 1943 година⁵⁾, по секоја прилика, не може да ги одрази реалните односи и вистинската состојба на даденото време. Пред сè, природно-географските прилики и воено-стратешката состојба на Дебарца, дава основа од изменување на прикажаната поставка. Познато е дека, ЦК на КПМ, ПК на СКОЈ и ГШ на НОВ и ПОЈ за Македонија во тоа време се наоѓаа во Црвена Вода. Во септември Главниот штаб го покрена и прашањето за отворање, на слободна територија, на првите училишта на македонски јазик. Наскоро потоа, народнослободителните комитети отпочнаа со подготовки за отворање на училишта . . . Во с. Издеглавје беше одржано советување на кое присуствуваа и членовите на Главниот штаб, ЦК на КПМ и претставници на воено-политичките организации и органи на теренот и НОК на оваа територија . . .“⁶⁾ Разбирливо е, според тоа, дека токму на слободната територија во Дебарца можеле да се организираат и проработуваат првите училишта на македонски јазик, а секако, нешто подоцна, но главно во текот на октомври-ноември 1943 година и во другите места на ослободената територија во Западна Македонија. Исто така, не може да биде прифатено мислењето дека училиштето во Подвис проработило кон крајот на септември 1943 година, туку најверојатно во текот на октомври истата година. Искажувањата на Василко Ристевски-Лазарески, првиот учител во Под-

²⁾ Историја на македонскиот народ, кн. III, Скопје, 1973, с. 368 и 466.

³⁾ Б. Китаноски, „Првите македонски училишта во НОБ, Скопје, 1973, стр. 30.

⁴⁾ Г. Чакулески, „4 јул“ од 24. 09. 1963 година.

⁵⁾ Б. Китаноски, цит., 35.

⁶⁾ Д-р В. Брезовски, „Ослободителната војна во Македонија во 1943 година на територијата на СР Македонија“, Скопје, 1971, с. 254.

вис, дека училиштето проработило кон крајот на септември и почетокот на октомври 1943 година (12—14 дена)⁷⁾, ценејќи ја географската положба на тоа село (се наоѓа непосредно покрај патот Охрид—Кичево, каде што балистичките банди постојано го загрозувале теренот), временски не се поклопува со воено-политичката состојба на прикажаното време. Имено, кон крајот на септември и почетокот на октомври 1943 година, Копачијата претставувала боиште на крвави судири меѓу партизанските сили и балистичките банди и според тоа, во даденото време не може да се замисли функционирање на училишта на тоа подрачје.⁸⁾

Организација на работата на училиштата и состојбата со наставниот кадар

Непосредната организација на работата на првите македонски училишта на слободна Дебарца се изведуваше под раководство на органите на власта, но воедно и под командите на места. Тие ги отвораа училиштата постепено, онака како што се создаваа условите.

Проблемот со наставниот кадар во дадените услови се јавуваше во најостра форма. Бидејќи не постоеше квалификуван кадар (само 2—3 учители со завршена учителска школа), беше издаден проглас (илегално), со кој се повикуваа сите оние кои завршиле IV глас гимназија (сегашно осумгодишно училиште) да бидат учители. Единствен услов за вршење на оваа функција беше лицето да биде добар младинец, а по можност и сковец.⁹⁾

Меѓу првите народни учители кои се прифатија за учителскиот позив во тоа револуционерно време, организирајќи ги првите македонски училишта на слободна Дебарца, беа: Горе Блажески, определен за работа како учител во село Слатино (животот го положи за ослободување на гр. Дебар на 2 август 1944 година); Разме Малески од Струга, определен за учител во пунктот на селата Горно и Долно Средоречје до Гркополе (почина на 28 декември 1967 година од последици здобиени во Ослободителната војна); Кочо Симјаноски, определен за учител во село Оздолени (умре на 28 август 1966 година) и Јоне Белески, кој беше учител во селата Ботун и Ново Село.

Во создадените услови работата на првите македонски учители во Дебарца се одликуваше со посебни тешкотии, свој-

7) Б. Китаноски, цит., с. 71.

8) Хронологија на настаните од НОБ во Кичево и Кичевско 1941—1945; Кичево, 1971, с. 17 и 18; д-р В. Брезоски, Ослободителната војна во Македонија во 1943, Скопје, 1971; М. Апостолски, Ослободителната војна на македонскиот народ (1941—1945), Скопје, 1965; и друго.

9) К. Ангеловски, цит., с. 379.

ствени на времето. Меѓутоа, ангажирањето на учителскиот кадар беше извонреден. Без учебници, простории и опрема, првите училишта биле први жаришта на новата македонска култура, воспитување и образование. Учителите, главно младинци, не жалеа труд да го пренесат борбениот дух врз младото поколение, да го воспитуваат во духот на НОБ, братството и единството, но и омраза спрема окупаторите и домашните предавници.

Со тоа нашето денешно македонско училиште, чие раѓање е сврзано со слободната територија на Дебарца, претставува една од тековините на големата Народноослободителна борба за свое национално ослободување. И содржината на работата во тие први македонски училишта произлегуваше од карактерот на таа борба. „... Паралелно со букварската настава, дури и поголема важност ѝ се придаваше на Народноослободителната борба. На децата им се објаснуваше кои се непријателите — фашистите, какви злостворства вршат тие итн. Потоа се зборуваше за херојството на партизаните, за помошта која треба да им се даде и за соработката со нив. Децата беа подготвувани како треба да се борат против окупаторот и да се бранат во случај да бидат напаѓани, посебно да ја чуваат својата имовина од пљачкашките банди. Внесувањето на ваквата содржина во наставата беше диктирано од условите во кои се пријде при отворањето на училиштата. Најголемиот дел од содржината на наставата беше таков затоа што тоа беше секојдневна стварност и потреба на целото население и Народноослободителната борба...“¹⁰⁾ Тоа може да се види и од присутните примери на конкретната практика во тоа време. „... Моите часови, според сеќавањата на Кочо Симјаноски — првиот македонски учител во село Оздолени, беа исполнети со првите излагања за нашата Народноослободителна борба, за тоа како децата треба да ги пречекуваат партизаните, како да ги снабдуваат со храна, како да им даваат известувања и друго од ваква природа. Секако, дека јас не можев да се оттргнам од своите задолженија во врска со работата во младинските групи, така што и на помалите им ги пренесував и овие задачи. Се сеќавам дека третиот ден од почнувањето на училиштето, на поголемите деца им читав еден билтен за борбите на партизанските одреди, а посебно им известував за првите успеси од борбите. Во тоа време децата на училиште доаѓаа без спрема, без моливи, без тетратки и друго, зашто такви и не можеа да имаат, а мал број носеа стари камени таблици на кои пишуваа со крижули. Јас, пак, имав четири кредити, кои ги користев за пишување на табла — друг материјал никаков немав...“¹¹⁾

¹⁰⁾ М. Тодороски, „Работата на првите македонски училишта на слободна територија 1943 година“, сп. „Просветно дело“, Скопје, 1961, број 5—6.

¹¹⁾ Б. Китаноски, цит., с. 102.

Всушност, со вакви и слични проблеми се судруваа сите училишта во тоа револуционерно време. Со тоа училиштето се прилагодуваше целосно на народноослободителната борба, развивајќи кај децата свест за задачите и целите на истата.¹²⁾ Воедно битна карактеристика на тоа училиште, иако неговото времетраење е кусо, е тоа што целиот негов живот и работа претставуваа составен дел на селото и народот.

Првите македонски училишта во Дебарца, во 1943 година, функционираа сè додека постоеше слободна територија. Со заминувањето на Главниот штаб и на Првата македонско-косовска ударна бригада, во почетокот на декември 1943 година, истите престанаа со работа. Меѓутоа, на оваа територија и натаму постојеа партизански групи и органи на власта коишто дејствуваа во духот на нашата НОБ и Револуцијата.

Ослободувањето на земјата и подготовките за организирање на училишта во Охридска околија

Развојните текови на Народноослободителната борба и Револуцијата во Македонија, како и во целата Југославија воопшто, во текот на 1944 година бележеше своевидно темпо. Народноослободителната војска на Македонија, зајакната во борбите, уште повеќе ја прошируваше слободната територија. Победоносниот од на НОБ во Македонија, овозможи во манастирот „Прохор Пчински“, на 2 август 1944 година, да се одржи Првото заседание на Антифашистичкото собрание на народното ослободување на Македонија — (АСНОМ). На тоа заседание, во духот на одлуките на Второто заседание на АВНОЈ за федеративно изградување на Југославија и признавање на македонскиот народ како посебен народ, е конституиран АСНОМ, како врховно и законодавно тело. Меѓу другото, АСНОМ донесе и одлука македонскиот јазик да се воведо како службен јазик на македонската држава, негирајќи ги јазиците на народностите. На Првото заседание на АСНОМ, неговиот Президиум ја презеде сета грижа за натамошниот развиток на просветата и културата. Врз основа на одлуката на Заседанието, Президиумот на АСНОМ на 6 август 1944 година формира Поверенство за просвета, а од членовите на АСНОМ е определен и повереник.

И додека завршните борби за ослободувањето на Македонија се водеа со полна жестокост, подготовките за почетокот на учебната 1944/45 година, раководени од Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ, забрзано се одвиваа. Со

¹²⁾ Р. Вуковиќ, „Борба за социјалистичку школу у периоду народноослободилачког рата и Револуције народа Југославије“, сп. „Савремена школа“, Београд, 1961, брoј 5—6, с. 270.

писмо број 12, од септември 1944 година, Поверенството за просвета на АСНОМ се обраќа до сите обласни народноослободителни одбори, со цел мобилизирањето на сите сили за отпочнување на школската работа. „... Имајќи го на ум напредналото време за отварање на училишта, а и фактот да нашата училишна младина е оставена сама на себе, (ги) покануваме народноослободителните одбори да направат сè што е возможно за отпочнување на обуката во нашите училишта на ослободената територија. Ке се работи со тиа учителски сили, со кои народноослободителниот одбор располага. Ако училишната зграда е земена од војската и не може да се приспособи друга (да) се замоли командата на местото да се зградата ослободи. Така, ослободена зграда да се варосуе, училишните предмети (чинове, табли, и др.) да (се) доведет у ред, нужниот ремонт (се) извршуе и училиштето почнува со работа...“¹³⁾

Во тоа време, додека борбите за ослободување сè уште се водеа на ослободената територија наоѓаа примена одлуките на Поверенството за просвета при АСНОМ, делувајќи на отворање на училишта, во речиси, сите населени места.

На територијата на револуционерната Дебарца, повторното оживување на училиштата, настана после цела една година од нивното престанување со работа. Веќе во октомври 1944 година, пристапувајќи кон остварување на барањата и задачите поставени од Поверенството за просвета при Президиумот на АСНОМ, забрзано се делуваше кон отворање на училишта на мајчин македонски јазик.

Упатствата на Претседателството на АСНОМ донесени на седницата, одржана на 2 септември 1944 година, а во врска со просветата, јасно ги определуваше рамките на воспитно-образовната работа во целина. Покрај прашањата кои што се однесуваа на наставните планови на основните и средните училишта, како и формирање на научни институции, на спомнатата седница е водена начелна дискусија за просветната политика воопшто и по тој повод е укажано на потребата за преземање мерки просветата да се прошири во сите катчиња на земјата и затоа да се изврши поширока мобилизација на сите сили со оглед на заостанатоста на просветата... во изнаоѓање на кадри е донесен заклучок да се ангажираат младичи со ниска спрема, како и тие кои немаат доволно образование но се погодни за просветата...“ На оваа седница беше покренато прашањето за изработка на македонски буквар. Исто така, прифатено е гледиштето, покрај македонскиот, да се изучува и еден јазик на народите на Југославија, потоа почнувајќи од V одделение нагоре да се

¹³⁾ Зборник на документи на АСНОМ 1944—1964, ИНИ — Скопје, 1964, с. 643.

воведе руски јазик, а од I клас гимназија и уште еден од другите живи јазици. Посветувајќи внимание на некои прашања од општествената политика, донесен е заклучок да се воведи како факултативен предметот веронаука, со тоа што истиот ќе остане во склопот на основната настава.¹⁴⁾

Тоа, секако, создаваше основа за организирање и работа на првите македонски училишта.

Донесувањето на Привремениот план за обука на основните училишта имаше за основа регулирање на овие битни прашања, што секако обезбедуваше услов за остварување на целите и задачите на воспитанието и образованието воопшто. Според овој акт, врметраењето и задолжителноста на основното образование изнесуваше 7 години. Во основното училиште се примаа ученици со навршени 7 години, но и со 6 години, ако до крајот на соодветната календарска година навршуваат 7 години.

Определувајќи ги целите на основното образование, според кое училиштето треба „... да го оспособи ученикот да се служи со перо и книга не само до кога е ученик, туку и после... ама исто така да го запознава со нашата дејствителност и со таја на другите братски народи, со тоа што, да (го) подигне неговото национално сознание, като го направи член на еден колектив каде са егоистичките и индивидуалистичките тежненија приталпени...“.¹⁵⁾

Привремениот план ги содржи следните наставни предмети:

„I одделение:

1. Вероучение (факултативно) незадолжително
2. Народен јазик (обука за четење и писане)
3. Предметно учење
4. Сметање
5. Пишување
6. Пеење
7. Гимнастика

II одделение:

1. Вероучение (незадолжително)
2. Народен јазик
3. Предметно учење
4. Сметање
5. Пишување
6. Пеење
7. Гимнастика

¹⁴⁾ Зборник на документи на АСНОМ 1944—1964, с. 320—321.

¹⁵⁾ Зборник на документи на АСНОМ 1944—1964, с. 645.

III одделение:

1. Вероучение (незадолжително)
2. Народен јазик
3. Сметање
4. Отечествознание
5. Историја (приказни за најважните собитија од нашата историја)
6. Природознание
7. Рисување
8. Гимнастика
9. Рачна работа

IV одделение:

1. Вероучение (незадолжително)
2. Народен јазик
3. Сметање и геометрија
4. Географија на Југославија и соседните балкански држави
5. Историја на Македонија и Југославија
6. Природознание
7. Рисување
8. Пеење
9. Гимнастика
10. Рачна работа

V одделение:

1. Народен јазик
2. Аритметика и геометрија
3. Географија на Европа
4. Историја (Стари век)
5. Руски јазик
6. Зоологија
7. Рисување
8. Пеење
9. Гимнастика
10. Рачна работа (во селата работа во училишна градинка и во поле)

VI одделение:

1. Народен јазик
2. Аритметика и географија
3. Географија
4. Историја (Среден и Нов век)
5. Руски јазик

6. Ботаника
7. Рисување
8. Пеење
9. Гимнастика
10. Рачна работа
11. Хигиена

VII одделение:

1. Народен јазик
2. Руски јазик
3. Аритметика и геометрија
4. Физика
5. Хемија
6. Историја на Македонија во врска со историјата на соседните народи
7. Хигиена
8. Рисување
9. Пеење
10. Гимнастика
11. Рачна работа“

Во напомената за спроведување на Привремениот план стои и тоа дека „... бројот на часовите по одделни предмети не се определува оти се работи по комплексното обучение, барем во првите три одделенија. По това обучение предметите се учат во врска со некоја стварна област, која учениците (ја) набљудуваат сестрано...“ и во таа насока се даваат одредени примери: „На пример, учениците се водат во бакалницата, во овоштарницата дека се запознаваат со цените на разните артикли. Водат се во полето или гората (това са општествени-стварни области) и (го) набљудуваат животот тамо...“. На крајот од Привремениот план за обука на основните училишта е приложена привремената азбука и истата ги содржува следните букви:

а, б, в, г, д, ж, з, и, ј, к, л, м,
 н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, е
 (секако истата е на кирилска азбука)

Азбуката, всушност, содржуваше 25 букви (од подоцна усвоената азбука недостасуваат буквите: ѓ, љ, њ, ќ, џ и s).¹⁶⁾

Меѓутоа, уште во текот на првото полугодие од првата учебна година, се правеа напори за совладување на сите присутни проблеми во даденото време. Во таа смисла, до сите училишта

¹⁶⁾ Зборник на документи на АСНОМ 1944—1964, с. 645—648.

е доставен наставен план од I до IV одделение, врз чија основа се засновуваше наставно-образовната работа и истиот носеше следни димензии:

I одделение	II одделение	III одделение	IV одделение
Читање Пишување — 6 ч.	Читање Пишување — 6 ч.	Читање Пишување — 6 ч.	Читање Пишување — 6 ч.
Предметно учење — 4 ч.	Предметно учење — 4 ч.	Сметање — 4 ч.	Сметање и Геометрија — 5 ч.
Рисување — 2 ч.	Рисување — 2 ч.	Природо- знание — 3 ч.	Природо- знание — 3 ч.
Сметање — 3 ч.	Сметање — 4 ч.	Географија (Мак.) — 2 ч.	Географија (Југ.) — 2 ч.
Пеење — 2 ч.	Пеење — 2 ч.	Историја (Мак.) — 2 ч.	Историја (Југ.) — 2 ч.
Гимнастика — 2 ч.	Гимнастика — 2 ч.	Вероучение — 1 ч.	Вероучение — 1 ч.
Вероучение — 1 ч.	Вероучение — 1 ч.	Пеење — 2 ч.	Пеење — 2 ч.
		Гимнастика — 2 ч.	Гимнастика — 2 ч.
		Рачна работа — 2 ч.	Рачна работа — 2 ч.
		Краснопис — 1 ч.	Краснопис — 1 ч.
20 ч.	21 ч.	25 ч.	25 ч.

Привремениот план за работа на основните училишта, претставуваше основно ориентационо средство преку кое се определуваа рамките на наставно-образовната работа во првите македонски училишта.¹⁷⁾

Во отсуство на можност да се достави „Времена учебна програма“, Обласниот народноослободителен одбор — Просветен оддел — Битола, кон средината на јануари 1945 година достави до сите околски просветни оддели „Упатства за работа

¹⁷⁾ Историски архив — Охрид, Фонд НОО Охрид, 1944—1946, кут. I. Просветен оддел — 1944; Временен план за работа на училиштата.

на учителите“, врз чија основа треба да се изведе наставно-образовната работа. Истакнувајќи ги позитивните вредности на новото училиште се потенцираше улогата на народниот учител и во остварувањето на поставените барања. „... Една од првите и најголеми задачи на учителот во новото основно училиште, стои во Упатството, е да се изврши полно преустројство, полна реорганизација, една вистинска револуција во старото училиште. Старото училиште со неговата сува схематика, со неговата парцалива методична и схоластичка техника, треба да биде уништена без остаток. Животот од улицата на Нова Македонија ќе треба да се пренесе во училиштето, радост на учениците. Училиштето по таков начин, од учебно заведение да се претвори во частица од социјален живот, од книшко училиште да стане социјално училиште...“. Влијанието на социјалната средина врз наставно-образовната работа, секако наоѓаше на соодветен одраз во работата. Улогата на човекот во општествено-економските движења се прикажуваше во тие димензии, дека, привлекувајќи ги основните фактори непосредно во живот, учениците требале да дојдат до сознание за вистинските вредности на човековата личност. „... Човекот само низ човечко општество стануе човек... , или секогаш познатата поставка дека „... човекот надвор од човечкото општество не е човек...“, наоѓаше свое место. Дадените поставки видно ја усмеруваа дејноста на новото училиште, што секако имаше за цел да повлијае за да го претворат „... во едно живо идејно творечко општество, од живи животворечки личности на кои дејствијата се строго мотивирани, со јасно поставени цели, средствата целесобразни и разумни...“. Вака поставено „Упатство за работа на учителите“, врз чија основа, на некој начин се организираше наставно-образовната работа, обезбедуваше услов за современо третирање на воспитните проблеми, а низ наставата истите наоѓаа соодветна реализација.

Во задачите на новото училиште, сообразно Упатството, се опфаќаа барањата на тоа време, сфатени како задачи на нова држава, кои во основа имаа за цел да формираат нов граѓанин кој треба да го претворат во „... една дејна сила, хармонична и волева личност...“. Во поднасловот „Како треба да се изврши чисто образовната работа во училиштето“ се истакнуваат основните задачи на кои народниот учител треба да му посвети соодветно внимание. Во таа смисла, одбележувајќи ги основните цели и задачи, се истакнува дека „... тоа треба да биде активно, а не пасивно; тврдо, а не вербално; комплексно; а не предметно поставување на наставата. Оттука, центарот на тежината на работата ќе треба да се премести од учителот на ученикот...“. Може да се согледаат димензиите на новото македонско училиште, токму во време кога тоа се раѓаше, напоредно со раѓањето на младата македонска држава, кога секој Македонец, се-

кој чесен граѓанин на земјата, независно од неговата национална припадност, со извонреден ентузијазам се зафаќа да се обезбедат услови за работа на неговото училиште, посебно што наставата сега е на неговиот мајчин-македонски јазик.

Пред народниот учител беа поставени мошне сложени и одговорни задачи. Секако, особена тешкотија чувствуваале тие кадри коишто прво стапиле во учителските редови. Во услови на недоволната нивна дидактичко-методска и педагошка подготвеност, остварувањето на наставно-образовните задачи, било навистина тешко. Откривањето на причинските односи, непосредно низ наставно-образовниот процес, претставувало сериозна пречка за успешното остварување на бараните задачи.

Меѓутоа, работејќи со извонреден елан, наставните кадри настојувале да влијаат на создадените односи и делувале за формирање на свој метод, применувајќи ги во живот и напатствијата на постарите учители, воедно користејќи го при тоа и Упатството за работа. Следствено со тоа, „... при објаснувањето на историските собитија, како и другите моменти по останатите наставни предмети, треба да се бараат причинските односи, не треба да се прави разлика меѓу видими и дејствителни причини. Ние треба да тражиме истински и последични причини на секое историско собитие и воопшто...“¹⁸⁾

Упатството за работа претставувало, во основа, главно ориентационо средство за работа на учителот. Во некои случаи некои предмети, како што се историја и географија, не се обработувале со потребен ред, зашто учителите и немале соодветна детализирана наставна програма врз чија основа ја изведувале наставата. Но добиените напатствија од поистакнатите учителски кадри, со оформено образование, наоѓало позитивно влијание врз нивната работа воопшто. Во извештајот на учителот од с. Косел-Охридско, упатен до Околинскиот НОО — Просветен оддел, од 24 декември 1944 година, се истакнува неговата активност во давање помош на другите учителски кадри од околните села (Долно Лакочереј, Вапила, Сирула, Куратица), каде што бил задолжен да изврши преглед и да даде соодветни напатствија за работа.

Заради карактеристичната содржина што истиот ја има, извештајот го донесуваме во целина.

„... Према Вашето нареждане извршив преглед и упут во следните школи: Д. Лакочереј, Вапила, Сирула, Куратица, каде најдов следното стање:

¹⁸⁾ Историски архив — Охрид, Фонд НОО, 1944—1946; кут. I, Просветен оддел — 1944; Упатство за работа на учителите.

Учителите:

Сите младите учители во школите работат озбилено и со љубов. Сите без изузеток се трудат да го оправдат поверењето кое го имаат подговорните другари во нив. Иако не се стручно подготвени за учителскиот позив, самоиницијативно со читање на дадените упатства и материјали со љубовта према позивот и децата се трудат да се самизградат да би можеле да е вршат работата успешно, да ги спремат учениците и за потакашниот живот. Треба да се пратат книги (уџбеници) и помошни средства.

Настава:

Со I одделение сите учители имаат изработено ово:

1. Предметно учење: Појам за школото, куќата и по неколку приказни;
2. Сметање: Појам за ништо, многу, малу, како и број 1 и 2;
3. Пишување: По неколку црти;
4. Пеење: Неколку песни.

Со II, III и IV одделение сите учители го поновуваат градивото од ланската година, оти учениците не знаат ништо. Не е знајат ни самата азбука. Зато сите учители е работат азбуката со сите три одделенија (за) да можат да прејдат понатака. Истиот е случај и со сметањето. Најпростите работи не ги знајат и дури не се прејде на елементарни работи не се мојт да се прејде потока, оту би настанала една голема празнина.

Од други предмети имаат обработено по неколку песни, по 1—2 лекции по природознание и по малку рачна работа. Од географија и историја немет работено ништо, учителите немаат програма.

За школите:

Д. Лакочереј немет уште една училница. Треба да се срушит станот за училница. Вапила нема цамој. Сирула не е готово училиштето. Куратица е школото доста добро.

Ученици:

Учениците неидат редовно нашколо. Некои пак ич не идат. Имаат школи (Д. Лакочереј, Куратица) каде појќето од половина не идат децата никако нашколо.

Предавање по школите:

Ја по сите им одржав по 2—3 предавања према бројот на учителите.

Во некои школи одржав по едно предавање од историја за IV одделение, Титова Југославија (Разлика измеѓу стара фашистичка Југославија и Титова Југославија); за Тита и Комунис-

тичката партија, кој е поведе борбата и резултатите од борбата. Натака, што значи „Федерална Македонија во Федеративна Југославија“).

Во III разред (Борбата на македонскиот народ). Овие две предавања учителите ќе ги обработвет поопширно. Ја сакав да им го покажа методот и кој материјал ќе го земет.

Сем овие предавања одржав по сите школи по едно предавање од сметање и по едно од предметното учење.

Разно:

1. Некои учители им имет дадено на децата наместо читанка за II разред бугарски буквар. Некои учители ме опитвет дали смет да ги употребиме. Јавите ми каков одговор да им дадем.

2. Да се пратит во Куратица програма оти немет добиено.

Ако извештајот не је убав, ако не је подробен, дајте упатство како требит да Ви пушта друг, оти и сам не знам за што требит да се пишит поопширно, а за што покусо.

24. XII 1944 година

Учител при Основно училиште
во с. Косел,
Богоја Маркоски⁽¹⁹⁾

Може да се согледа мошне големата и одговорната функција и димензијата на работата на првите народни учители, кои во даденото време самопрегорно се посветуваа на поверената работа.

Президиумот на АСНОМ — Поверенството за народна просвета со посебен акт бара од обласните, односно околицките НОО да именуваат по еден учител за привремен училишен инспектор со задача и овластување да може да ја организира целокупната работа во основните училишта. Со расписот на Поверенството за просвета на Президиумот на АСНОМ од 8 декември 1944 година, покрај другото, стои дека инспекторите се „стручни лица кои раководат со стручна работа и води сметка и одговараат за исправната работа на училиштата и исправното спроведување на дадените инструкции“. Понатаму со истиот акт се објаснува улогата на околицкиот училишен инспектор во однос на поставување на учители, односно дека тој „дава согласност за поставување“. „НОО се сметаат за единствени органи на целокупната власт, па значи и на просветната власт.“⁽²⁰⁾ За раководењето во сите подготовки на планот на организирањето на основното школство во Охридска околија, во дадениот период,

¹⁹⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО, 1944—1946, кут. I. Просветен оддел, Писмо од Богоја Маркоски, учител во с. Косел — Охридско.

²⁰⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО, 1944—1946, кут. I, Акт од Битолскиот обласен НОО, бр. 59 од 12. XI 1944 година.

биле назначени Голуб Чакулески и Боро Китановски. Во улога на организатори околските училишни инспектори, што во декември 1944 година, организирале прв педагошки семинар во Охрид за сите учители што траел скоро две недели. Со тоа тие влијаеле врз подобрувањето на методологијата на наставната работа во основните училишта воопшто.²¹⁾

Поставеноста на училишната мрежа

На 12 октомври 1944 година, проработи првото училиште на македонски јазик во с. Злести. По една не цела недела на 18 октомври, на тоа револуционерно подрачје, започнаа со работа училиштата во селата Белчишта и Оздолени, наредниот ден, 19 октомври, проработија училиштата во селата Лешани, Слатино итн.

Организирањето на народните училишта во тоа револуционерно време се изведуваше со таква динамика, независно од мошне неповолните објективни услови, што секако тоа претставуваше вистинско изненадување. Според Годишниот извештај за работата на основните училишта на Просветниот оддел при Околскиот НОО за Охридска околија, се дознава дека до 10 декември 1944 година, значи за едно релативно кусо време, биле отворени и работеле вкупно 36 училишта, за да изнесува до крајот на учебната 1944/45 година тој број 46 на ниво на околија.²²⁾

Мрежата на основните училишта на подрачјето на Охридска околија, непосредно по ослободувањето, во првата учебна 1944/45 година, носеше вакви соодноси:

I. Основни училишта во гр. Охрид:

1. Основно училиште „Свети Климент“ — Охрид
2. Основно училиште „Свети Кирил и Методи“ — Охрид
3. Основно училиште „Свети Георги“, подоцна „Андон Дуков“ — Охрид
4. Основно училиште „Гоце Делчев — Охрид
5. Турско-албанско основно училиште — Охрид

II. Основни училишта на подрачјето на Дебарца

Основни училишта во: Ботум, Злести, Лешани, Брежани, Велмеј, Белчишта, Ново Село, Првена Вода, Оздолени, Слатино, Мраморец, Турје, Сливово, Арбиново, Лактиње, Годивје, Врбјани и Издеглавје

²¹⁾ П. Митрески, „Првите училишта за време на НОБ и по ослободувањето во Охридско“, сп. Историја, Скопје, 1967, бр. 1, с. 80.

²²⁾ Историски архив Охрид: Фонд НОО Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел, Годишен извештај за работата на основните училишта на Охридска околија.

III. Основни училишта во Мешеишко-требенишкиот крај

Основно училиште во: Мешеишта, Требеништа, Волино и Оровник.

IV. Основни училишта во Коселскиот крај

Основно училиште во: Завој, Скребатно, Речица, Свиништа, Плаќе, Куратица, Сирула, Вапила, Долно Лакочереј и Косел.

V. Основни училишта во Галичкиот крај

Основни училишта во: Лубаништа, Трпејца, Елшани, Пештани, Коњско, Велестово, Рамне, Велгошти и Лескоец.

Просторно-материјалните и други проблеми во првите училишта

Работата на првите народни училишта, непосредно по ослободувањето, започна под мошне неповолни услови. Окупацијата на земјата остави длабоки траги, посебно што на подрачјето на оваа околија, всушност, беше и жариштето на Народноослободителната борба и Револуцијата на нашиот народ. Поголемиот број на училишни згради беа разрушени или оштетени. Затоа, новата народна власт во тоа револуционерно време, се соочуваше со низа тешкотии карактеристични за секој почеток. Тие се јавуваа во врска со обезбедувањето на основни услови за работа на училиштето, просторот, опремата, наставните и нагледните средства, учебниците и сл.

Од извештаите на општинските и селските народноослободителни одбори, упатени до Околинскиот НОО — Охрид, Просветен оддел, се доаѓа до сознание дека населението вршело огромни усилби за обезбедување на услови за нормално функционирање на првите народни школи. „... Поведена е грижа за Наредба на селските НОО и преку широки конференции на населението за да се обезбедат основни услови за работа, стои во извештајот на Просветниот оддел на Коселска општина, како да се приберат децата кои подлежат на учење редовно да ијдет на училиште и да се снабде училиштето со дрва за горење и производи за учителите. Едино село Опеница остануват во моментов без училиште и учител, бидејќи селото е изгорено од Германците...“²³⁾ Општинскиот просветен оддел при НОО на општината Сливово, го известува Просветниот оддел при Околинскиот НОО — Охрид, дека „... поедини села не располагаат со никаков канцелариски материјал... во село Мраморец е потребно: Табла ѕидна или со ногари, две соби... зашто за истото се потребни две лампи и 2 кг. шајки и некои други ситни по-

²³⁾ Историски архив — Охрид, Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел, Извештај на Општ. просветен оддел — Косел до Окол. просветен оддел, бр. 174 од 15. XII 1944 година.

треби.²⁴⁾ Со исти барања се јавуваат општинските одбори на селата Слатино, Трѐбеништа и некои други.

Во недостиг на училишни згради работата на првите народни училишта се изведувала во приватни згради. Меѓутоа, и истите барале потребна адаптација. Во писмото на Народноослободителниот одбор на с. Оровник се јавува дека „... се поправјат една куќа за училиште, за што имаме нужда од герамиди, клинци и табли...“²⁵⁾ Дадената положба може да се види и од писмото на Просветниот оддел при ОНО — Охрид, упатено до Обласниот просветен оддел — Битола, во кое се јавува дека „... во голем дел од селата во оваа околија училиштата не ќе можат да отпочнат со работа пошто се многу расипани од војските. Нарочно на тој дел каде владееја Талијаните и Албанците... прозорците, кауците и вратите се расипани. Имаме голема нужда од стакло, шајки, печки, кумци, брави кои во Охрид не можат да се најдет. Молиме, стои во писмото, по било кој начин испратите 50—70 кг. шајки од 6, 7 и 8 см. и бар 10 сандаци стакло... Имаме нужда од материјал за учениците, како тетратки, цртанки, книга за пишување и креда. Како уште немаме изработени учебници, означениов материјал е неопходно да би се могло да работат училиштата...“²⁶⁾

Данените односи, секако, не дозволувале рамномерно организирање на основните училишта со работа, иако, следејќи ги тие движења се мошне динамични и интензивни. Од извештајот на Просветниот оддел на ОНО — Охрид за месец декември 1944 година, упатен до Обласниот просветен оддел — Битола под број 51 од 20 декември 1944 година, се известува дека „... заклучно со 20 декември 1944 година, бројот на училиштата изнесува 42 со 68 учители-ки. Од овие, стои понатаму во извештајот, 32 веќе работат, а 10 уште не се почнати со работа... училиштата во Опеница, Ботун, Сливово и Мраморец не работат по причина што беа изгорени од Германците и сега се вршит поправки на приватни згради земени за училишта... Во селата, пак, Сирула, Ново Село, Оровник и Издеглавје, сега прв пат се отворени училишта. И таму се вршат поправки. Во селата Годивје, како и Лактиње работата на училиштата ќе отпочне за кој ден...“²⁷⁾

²⁴⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел, Писмо на НОО Сливово од 22. XII 1944 год.

²⁵⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Писмо на НОО — Оровник до Окол. НОО — Охрид, од 9. XII 1944 год.

²⁶⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел — Писмо на Окол. НОО — Охрид, до Обласниот НОО — Битола, под број 8 од 18. XII 1944 год.

²⁷⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел — Месечен извештај за работата на осн. училишта за месец декември 1944 под број 51 од 20. XII 1944 год.

Треба да се истакне мошне значајниот момент дека отворањето на новите македонски училишта насекаде се вршеја свечено со присуство на месното население, со пригодни програми и реферати за значењето на новоотворените македонски училишта. По свеченоста, обично сите наставници и учениците дефилираа низ улиците и пееа македонски партизански песни.

Наставниот кадар во тие бурни денови се судрувал со низа тешкотии. Покрај проблеми кои произлегувале од објективни причини (немање на простор, инвентар, опрема, учебници и сл.) проблеми се јавувале и во опфаќање на учениците, особено тие што требало да посетуваат III и IV одделение на основното училиште. Во писмото на учителот од с. Волино, се известува Просветниот оддел на ОНО на Охридска околија дека „... учениците што се запишани во IV одделение се родени скоро сите преку годините 1929 и 1932 год. па бидејќи се скоро големи, се имет изразено за не идење на училиште со мотивација дека им е срам. Досега ги имам неколку пати повикувано, али ниеден на мојата покана не е дојден...“²⁸⁾ Меѓутоа, во основа нивната незаинтересираност повеќе произлегува од ангажираноста со домашни работи, во време кога земјата по Ослободителната војна се наоѓаше во тешка работа. Тоа се гледа од писмата на просветните оддели на општините, во Слатино, Сливово и некои други, во кои овој елемент се подвлекува.

Од друга страна, учителскиот кадар во сите места работел со голем ентузијазам. Тој бил задолжен да работи во сите сфери на животот на село. Во писмото на учителот од село Лескоец, од 8. II 1944 година, меѓу другото стои дека „... одма организирав аналфабетски курс на кој се обработува народен јазик, читање, сметање, историја, географија... секоја среда, стои во писмото, имаме селски час за целото село, секоја сабота заедно со младината и селото читаме радио-вести, говориме за македонската историја и географија...“²⁹⁾ со што се надополнувале тие празнини произлезени од наследеното минато.

Во дадените услови, кога народниот учител целосно се посветувал на наставно-воспитната и просветно-културната работа ширум земјата, тешкотии имало и во однос на наградувањето на просветните работници. „...„Секој НОО ја презема издршката на учителите, а за градските учители тоа го прави градскиот одбор, додека тоа прашање не се реши. Сите НОО треба да најдат начин и средства додека не се донесе општ закон за финанси-

²⁸⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел: Писмо на учителот Крсте Скепароски од Волино.

²⁹⁾ Историски архив — Охрид, Фонд НОО — Охрид, 1944—1946; кут. I, Просветен оддел — Охрид. Писмо на учителот од Лескоец, од 8. II 1945 г.

рање на државата . . .“³⁰⁾ Значи грижата за сместување и исхрана на народните учители и нивните семејства паѓала на товар на месната власт. Меѓутоа, во некои места се среќаваа примери на непочитување на овие барања. Во расписот на Обласниот просветен оддел — Битола, од декември 1944 година, најдобро ја илустрира дадената состојба: „ . . . Во Поверенството за просвета ни пристигнуваат поплаки на учители кои не получиле еднократна помош. Страшно е да си помисли човекот во какво положение испадат фамилиите на вакви учители и на какви унижување се излага народниот учител без какви и да е средства за проживување во едно време како што е нашето, при едно баснословно поскупување на предметите од прва неопходност . . .“³¹⁾

Дури со почетокот на пролетта 1945 година, учителскиот кадар беше ставен на платните списоци на Околинскиот НОО — Охрид, примајќи надомест за вложената работа.

Предлогот на месните Охридски фактори за прераснување на Охрид во еден од центрите во Републиката за создавање на учителски кадри

Интересно е да се забележи мошне важниот момент пројавен во Градскиот НОО — Охрид, кој согледувајќи ја потребата од наставни кадри на полето на просветата и културата, ведно и улогата на Климентовиот Охрид, како центар на македонската писменост и култура, упатува предлог-барање до Президиумот на АСНОМ за отворање на учителско-педагошко училиште во Охрид.

Заради важноста на овој документ, го донесуваме истиот во целост:

„Другари,

Како што е познато на секого оти миналите фашистички режими, како ненародни и како угнетувачки, никого не сакале да давет на народот наш да се просветит. Затоа прашањето на просветата на народот во нашиот крај за тие времиња врвеше по разни патишта и трпи многу перипетии. Макар да бившите режими се раководеја от принципот што помалку просвета, за полесно да может да управлавет непросветената маса, све пак народот со својот буден и борбен дух, сполучи да имат во градов

³⁰⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел: Акт на Обласниот НОО — Битола, број 868 од 13. XII 1944 год.

³¹⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел — Охрид, Акт на обласниот НОО — Битола, од декември 1944 год.

полна Гимназија. Таја Гимназија беше просветно огниште не само за децата на Охрид, ами и за децата од Охридско, Струшко и част од Кичевска и Дебарска околија.

Сега пак кога вековниот сон на македонскиот народ се збидна, бројот на македонските младежи жедни за наука и просвета је и ќе бидит многу голема. Затоа и нуждата од просветни огништа се јавјавет како неопходна.

Ете, зато молиме во Охрид, каде св. Климент отворил првиот универзитет и од каде се ширела славјанската писменост и култура — покрај гимназијата да се отварат и Учителско-педагошко училиште.

Техничка можност да се отворат овие две просветни институции имат, зошто во Охрид имат голема гимназиска зграда (од која скица ви испрашчат), а за учителското училиште две големи згради во кој беше сместена морнарицата. Овје последниве згради се многу блиску до Охрид, на околу два километра и имат сите удобства за училиште со пансион, а имет и свој градини. Но, ако вије најдите да неможит педагошко училиште да се сместит во бившите морнарски казарми, тогаш није ќе ви ставиме на располагање гимназиската зграда, а Гимназијата ќе ја сместиме во друга зграда.

Смрт на фашизмот — Слобода на народот!³²⁾

Меѓутоа, општо е познато дека до отворање на педагошко училиште во Охрид не дојде.

Преглед на бројната положба на училиштата и наставниот кадар во Охридска околија во учебната 1944/45 година

На крајот на учебната 1944/45 година, на ниво на Охридска околија, бројот на основните училишта бил следниот: 45 училишта на македонски наставен јазик и едно мешовито на турски и албански наставен јазик, односно вкупно 46, со вкупно 4.468 ученици.

Бројот на просветните работници во тоа време изнесувал вкупно 106.

Според статистичките податоци, состојбата на училишните згради на крајот на учебната 1944/45 година, бил следниот: Од вкупно 48 згради, во исправна состојба биле 35, оштетени 10, додека уништени згради имало 3.³³⁾

³²⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946; кут. I, Просветен оддел, Писмо на Градски НОО — Охрид, до Президиумот на АСНОМ од 26. XI 1944 год.

³³⁾ Историски архив — Охрид: Фонд НОО — Охрид, 1944—1946, кут. I, Просветен оддел, Годишен извештај за работата на основните училишта на Охридска околија за учебната 1944/45 год.

Прегледот на училиштата со бројот на ученици и наставен кадар, на крајот на учебната 1944/45 година ги дава следните движења.

Ред. број	У Ч И Л И Ш Т Е	Ученици	Кадар
1.	Основно училиште „Свети Климент“ — Охрид	184	4
2.	„ „ „Свети Кирил и Методи“ — Охрид	245	6
3.	„ „ „Свети Георгија“ подоцна „Андон Дуков“ — Охрид	147	4
4.	„ „ „Гоце Делчев“ — Охрид	378	12
5.	Мешовито турско-албанско училиште — Охрид	433	9
6.	Основно училиште Лубаништа	62	1
7.	„ „ Трпејца	41	1
8.	„ „ Елшани	48	1
9.	„ „ Пештани	101	2
10.	„ „ Коњско	109	2
11.	„ „ Велестово	169	2
12.	„ „ Рамне	58	1
13.	„ „ Велгошти	198	4
14.	„ „ Лескоец	71	2
15.	„ „ Завој	35	1
16.	„ „ Скрбатно	105	2
16.	„ „ Речица	39	1
18.	„ „ Свиништа	104	2
19.	„ „ Плаќе	40	1
20.	„ „ Куратица	102	2
21.	„ „ Сирула	52	1
22.	„ „ Вапила	76	2
23.	„ „ Косел	78	2
24.	„ „ Д. Лакочереј	137	3
25.	„ „ Оровник	71	1
26.	„ „ Требеништа	111	2
27.	„ „ Волино	99	2
28.	„ „ Мешеишта	288	4
29.	„ „ Ботун	95	2
30.	„ „ Злести	90	2
31.	„ „ Лешани	143	2
32.	„ „ Брежани	94	2

Ред. број	У Ч И Л И Ш Т Е		Ученици	Кадар
33.	„	Велмеј	182	3
34.	„	Белчишта	187	3
35.	„	Ново Село	56	1
36.	„	Црвена Вода	60	1
37.	„	Оздолени	115	2
38.	„	Слатино	157	2
39.	„	Мраморец	59	1
40.	„	Турје	58	1
41.	„	Сливово	74	1
42.	„	Арбиново	48	1
43.	„	Лактиње	65	1
44.	„	Годивје	116	1
45.	„	Врбјани	110	2
46.	„	Издеглавје	56	1

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА:

1. Историски архив — Охрид: Фонд „Околски народно-ослободителен одбор — Охрид“, 1944—1946, кут. I и II.
2. Зборник на документи на АСНОМ 1944—1964, Скопје, 1964.
3. Б. Китановски: „Првите училишта во НОБ“, Скопје, 1973.
4. М. Тодороски: „Работата на првите македонски училишта на слободната територија во 1943 година“, сп. „Просветно дело“, Скопје, 1961, бр. 5—6.
5. К. Ангеловски: „Првите македонски училишта во 1943 година“, сп. „Просветно дело“, Скопје, 1973, бр. 5—6.
6. П. Митрески: „Првите училишта за време на НОБ и по ослободувањето во Охридско“, сп. „Историја“, Скопје, 1967, број 1.
7. Р. Вуковиќ: „Борба за социјалистичку школу у периоду ослободилачког рата и Револуције народа Југославије“, сп. „Савремена школа“ — Београд, 1961, број 5—6.
8. Историја на македонскиот народ, кн. III, Скопје, 1973.